

21. MAJ 1960

100418

Utklipp fra:

Ansvarer for at Norge blev tatt på sengen

Av Johan Scharffenberg.

I.

Det spørsmål som blir stillet her, er ikke ansvaret for forsvarsvesenets elendige tilstand 1. september 1939, men ansvaret for at våre svake forsvarskrefter ikke blev satt inn i tide før 9. april 1940.

Dette ansvar må selvfølgelig først og fremst hvile på regjeringen, men allerede 10. april 1940 kritiserte daværende statsråd *Terje Wold* meget skarpt hærens overkommando, senere er det forsøkt å legge meget av ansvaret over på de militære myndigheter for å avlaste regjeringen.

For en rettferdig vurdering kreves det en redegjørelse for henholdsvis hærens overkommandos og regjeringens handlemåte i april dagene.

Den *civile* undersøkelseskommissjon av 1945 har i sin innstilling og dens bilag gitt viktige opplysninger, dens arkiv skulle bli overført til Riksarkivet når Odelstinget ikke lenger trengte det for avgjørelse av spørsmålet om riksrett, men det ligger fremdeles i Stortinget. Det bør snarest bli fritt tilgjengelig i Riksarkivet.

I 1946 blev det også nedsatt en *militær* undersøkelseskommissjon, men etter Forsvarsdepartementets bestemmelse offentliggjorde den ikke noen innstilling, dens arkiv beror i Forsvarets krigshistoriske avdeling og er betegnet som hemmelig, — det bør bli frigitt for forskningen.

Ennå er det således ikke mulig ugjendrivelig å fastslå det virkelige forløp, men følgende fremstilling kommer forhåpentlig sannheten så nær som for tiden mulig.

Mobilisering av *hæren* var hovedspørsmålet. Marinen og luftvåpenet var allerede mobilisert (men helt utilstrekkelig utstyret og dårlig øvet).

Første trinn av kystfestningenes mobilisering var iverksatt (men med store mangler, for lite og uøvet mannskap).

I Stortingets utenrikskomité var manglene blitt fremholdt med hensynsløs åpenhet av representantene orlogskaptein Trygve Sverdrup og major

(senere statsråd) Sven Nielsen og av Hambro, men uten å gjøre inntrykk på regjeringen fordi den lukket øynene for krigsfaren. Det samme var tilfelle med de militære myndigheters advarsler.

I april dagene hvilte ansvaret innen regjeringen først og fremst på utenriksministeren, Koht, og forsvarsministeren, Birger Ljungberg.

Ljungberg stod ikke i Arbeiderpartiet, han var formodentlig høyremann. Om hans utnevning har *Trygve Lie* opplyst («Leve eller dø» s. 69–71):

Da forsvarsministeren, Fredrik Monsen, blev syk høsten 1939, måtte statsminister Nygaardsvold overta forsvarsdepartementet i desember, «han ble snart dypt rystet, og om ikke lenge meget deprimeret av arbeidet der. Han var fortvilet over den militære administrasjon, som han mente var for byråkratisk og manglet evne til å organisere og administrere». Han ville ikke fortsette i forsvarsdepartementet. Monsen ønsket å ta avskjed, det måtte finnes en ny forsvarsminister.

Lies kandidat var Ruge, og Nygaardsvold hadde opprinnelig også tenkt på ham, men Monsen

«hadde hevdet at Ruge var for steil og at det kunne komme til å skade samarbeidet» og hadde foreslått oberst Strugstad i Trondheim eller oberst Ljungberg i Fredrikstad. Ingen i regjeringen kjente Ljungberg, men da rådmann Håkon Karlsen i Fredrikstad uttalte seg rosende om ham, besluttet regjeringen om kvelden 21. desember å tilby ham stillingen. I statsråd 22. desember fikk Monsen avskjed og Ljungberg ble utnevnt.

«Kongen så noe mellomfornøyd ut. Hans Majestet var blitt underrettet av statsministeren om den påtenkte forandring kort før statsrådet. Senere under krigen, da jeg forsøkte å finne ut hva Kongen personlig mente om forandringen i Forsvarsdepartementet i desember 1939, forsto jeg at hvis Hans Majestet var blitt spurt til råds på forhånd, ville han ikke i den situasjon vi var oppe i ha anbefalt at oberst Birger Ljungberg skulle bli utnevnt til forsvarsminister.»

Dette er et typisk eksempel på hvor tilfeldig en statsrådutnevning kan være under den parlamentariske statsskikk. I desember 1939 kunne både krigen mellom Tyskland og Vestmaktene og mellom Russland og Finland medføre fare for Norge, valget av forsvarsminister burde derfor vært særlig omhyggelig.

I Stortinget blev Ljungberg hilst med velvilje, men undersøkelseskommissjonen av 1945 uttalte i sin innstilling (s. 80):

«Utnevnelsen av statsråd Ljungberg kan ikke ses å ha tilført Forsvarsdepartementet ny energi.»

Lie opplyser at Nygaardsvold i en regjeringskonferanse etter statsrådet i sin velkomsthilsen til «den lojalt bukkende og noe sjenerte nye forsvarsminister» uttalte:

«Det politiske skal vi greie med og ta ansvaret for.»

Ljungberg synes også å ha overlatt den politiske vurdering av stillingen til Koht, men selvfølgelig er enhver statsråd medansvarlig for alle regjeringens vedtak hvis han ikke har dissenteret.

Begge de krigførende parter krenket Norges nøytralitet, oftest ved overflyvning, det alvorligste fra tysk side var en tysk undervannsbåts senkning av tre skib i desember 1939, og fra engelsk side angrepet på *Altmark* i Jøssingfjorden 16. februar 1940.

*

Den engelske flåte hadde lenge vært på jakt etter *Altmark* for å befri dets fanger og kapre dette gode skip, men ved dyktig manøvrering slapp det 14. februar ubemerket inn på Frohavet og blev senere eskortert sydover av en norsk torpedobåt. Nu fikk englenderne rede på hvor *Altmark* var, og det blev en prestisjesak å kapre skipet.

Som daværende marineminister gav Churchill, med samtykke av utenriksminister Halifax, ordre om angrep, selv om det måtte foregå i norsk farvann mot norsk protest. *Altmark* søkte ly i Jøssingfjord, men det engelske krigsskip *Cossack* fulgte etter, og endel av dets mannskap bordet *Altmark*. Sjefen for de to norske torpedobåter protesterte høytidelig, men hadde ikke tillatelse til å skyte. Det ville også vært en håpløs kamp mot stor overmakt.

Mannskapet på *Altmark* gjorde ingen motstand, allikevel blev fem tyskere straks skutt og flere såret. *Altmarks* kaptein Heinrich Dau har skildret hvordan englenderne stjal ombord. Churchill har innrømmet (*The Second World War*, I, s. 609) tyveri av Daus saker «as souvenirs». Churchill har også innrømmet at fangene var blitt forsvarlig behandlet ombord i *Altmark*.

*Altmarks*affæren blev en verdenssensasjon, den skadet Norges forhold til begge de krigførende parter. Selvfølgelig protesterte Norge 17. februar i London og uttalte forventning om at den engelske regjering «will hand the prisoners over to the Norwegian Government», men fikk til svar av Halifax: «the Norwegian Government would surely not seriously expect His Majesty's Government to return the prisoners». Den norske minister i London Colban svarte «this was indeed his Government's desire». Hvis dette virkelig var alvor, var det meget naivt.

Den franske regjering rådet den engelske regjering til å bruke *Altmark*affæren som påskudd til okkupasjon av norske havner.

I et telegram 21. februar til ministeren i London, Corbin, fremholdt den daværende ministerpresident og utenriksminister Daladier at Norge ved å tillate et vepnet tysk skip med engelske fanger å bruke norsk farvann hadde sviktet sine plikter som nøytral makt. Derfor burde den engelske regjering meddele at den nu selv ville overvåke de norske farvann. Blev dette avvist, burde den engelske flåte ved en overraskende operasjon besette norske havner.

Churchill, som helt fra september 1939 hadde

rådet til å stanse malmutførselen til Tyskland via Narvik, erkjente åpent at *Altmark*-affæren skadet forholdet mellom Tyskland og Norge. I «*The Second World War*» (bind I, s. 446) skrev han:

«Hitler's decision to invade Norway had . . . been taken on December 14 and the staff work was proceeding under Keitel. The incident of the *Altmark* no doubt gave a spur to action. At Keitel's suggestion on February 20 Hitler summoned urgently to Berlin General von Falkenhorst.»

Falkenhorst har selv opplyst hvor stor vekt Hitler la på *Altmark*affæren. Høsten 1945 blev han som krigsfange sendt til Oslo for å bli avhørt av Forsvarets overkommando. I sin skriftlige forklaring, datert 30. september 1945, gjengav han Hitlers uttalelse i deres første samtale således:

«Nun sei es jedoch soweit, die Reichsregierung habe Kenntnis dass England sich mit der Besetzungsabsicht Norwegens trage und diesbezügliche Abmachungen mit der norwegischen Regierung getroffen seien. Nicht zuletzt habe der vor wenigen Tagen im Jøssing-Fjord erfolgte *Altmark*-Zwischenfall die noch bestehenden Zweifel beseitigt, die Zeit dränge und es sei Eile geboten, um England zuvorzukommen.»

I det stenografiske referat av *Falkenhorst*'s muntlige forklaring, heter det:

«... Hier spielt die Norwegen-Sache hinein, von der der Führer der Meinung war, er müsse sich da oben sichern, weil ihm das Phantom der strategischen Umfassung vorschwebte wenn er nach dem Westen ging. Es wurde ausgelöst durch die Jøssing-Geschichte.

Der Führer misstraute der norwegischen Regierung. Er behauptete, sie stecke mit England unter eine Decke. Mit der norwegischen Neutralität sei es nicht weit her. Das norwegische Torpedoboot, das damals im Jøssing-Fjord gelegen hätte, hätte sich überhaupt nicht gerührt, es sei schon abgekartete Sache gewesen und nun sei der Schritt nicht mehr weit, dass die Engländer rüberkämen und die Norweger ihnen keinen Widerstand entgegenzusetzen würden, und dann hätte er die Engländer auf dem Halse. So ist das entstanden.»

Sannsynligvis var dette et riktig referat av Hitlers syn.

Om *Altmark*affærens følger skrev den svenske militærkritiker oberst *Olof Sundell* i sitt interessante skrift «9. april» (1948) s. 29 at «beslutet att göra verklighet av Weserübung fattades up-

penbarligen först efter Altmarkaffären, som blev avgörande för dragkampen bakom kulisserna mellan dem, som ville undvika en kraftsplittring till nackdel för angreppet i väster, och dem, som ville bredda flottans basering norrut till Narvik».

S. 56: «Den logiska konsekvensen av Altmarkaffären borde — med det underlag, som fanns för att bedöma situationen — ha blivit en omedelbar och kraftig beredskapsökning både i Norge och i Sverige, både till sjöss och til lands.»

S. 71: «Det tyska missnöjet kulminerade efter Altmark-episoden, men ebade därefter hastigt ut. Det blev heltyst från Berlin, en tystnad, som borde ha känts olycksbådande.»

I sin avhandling «Utrikespolitikk» (bilag 3 til undersøkelseskommissjonens innstilling) gikk professor *Arne Bergsgård* også inn på Altmarkaffären, han sluttet således (s. 250):

«På ein måte kan ein seia at detta varslet ikkje var nokor ulykke, ja ein kunne kanskje seia at

det hadde gjeva oss ei nådetid til å bu oss om vi hadde sett all vår kraft inn på å nytta ho. Men vi gjorde det ikkje. Det kunne vera ein fare med mobilisering at Tyskland med si store mistru ville kjenna ho vend mot seg. Her hadde ein no fått eit høve som gjorde ein slik tanke umogleg, og om England ville ha kjent interessene sine truga av ei norsk mobilisering, så var det mange utvegar til å få gjevi ei forklåring på kvifor ein mobiliserte, som ikkje kunne støyta nokon.»

Men da Stortinget tre dager efter Altmarkaffären behandlet bevilgning av 160 millioner til nøytralitetsvakt og forsyninger, blev spørsmålet om mobilisering ikke nevnt.

Det er heller ikke opplyst at mobilisering dengang blev foreslått fra ansvarligt militært hold.

Alminnelig mobilisering i slutten av februar kunne muligens ha stoppet både Tysklands og Vestmaktens samtidige planer mot Norge, men det er lettere å være efterklok enn forutseende.

(Fortsettes.)